

Провідні тенденції та нові форми культурного розвитку українського суспільства в умовах модернізації

У статті описуються форми і чинники культурної трансформації українського суспільства. Зокрема, аналізуються економічні, демографічні, політичні фактори, зміни на символічному рівні і в інституційній сфері. Зазначається, що світовий культурний ринок має неоднозначний вплив на розвиток національних традицій і несе серйозні виклики до модернізації культурної сфери. Важливого значення набувають ідеологічні трансформації та зміни в системі цінностей. Визначаються сутність та особливості сучасного культурного процесу в умовах нових геополітичних викликів та загроз.

Ключові слова: негативна конвергенція, глобалізація, декомунізація, історична пам'ять, модернізація, національний культурний простір, культурний продукт, російська агресія.

В статье описываются формы и факторы культурной трансформации украинского общества. В частности, анализируются экономические, демографические, политические факторы, изменения на символическом уровне и в институциональной сфере. Отмечается, что мировой культурный рынок имеет неоднозначное влияние на развитие национальных традиций и несет серьезные вызовы модернизации культурной сферы. Важное значение приобретают идеологические трансформации и изменения в системе ценностей. Определяются сущность и особенности современного культурного процесса в условиях новых геополитических вызовов и угроз.

Ключевые слова: негативная конвергенция, глобализация, декommунизация, историческая память, модернизация, национальное культурное пространство, культурный продукт, российская агрессия.

The article describes forms and factors of cultural transformation of the Ukrainian society. In particular, the economic, demographic and political factors, changes on the symbolic level and in the institutional sector are analyzed. It is argued that the global cultural market has an ambiguous effect on the development of national traditions and bears serious challenges for modernization in the cultural sphere. Ideological transformation and changes in values are gaining an important meaning.

The essence and peculiarities of the modern cultural process under conditions of new geopolitical challenges and threats are defined.

Key words: negative convergence, globalization, decommunization, historical memory, modernization, national cultural space, cultural product, Russian aggression.

В сучасних умовах державотворення надзвичайно важливого значення набувають процеси, які відбуваються в культурній сфері нашої держави. Саме культура визначає основу, динаміку і форми реформування українського суспільства. Історія та етапи культурної політики України доби незалежності відображають реальні успіхи нашої влади у проведенні реформ. Одночасно трагічні сторінки нашої новітньої історії великою мірою спричинені провалами у культурній модернізації країни. Тому предметом розгляду даної статті є українське суспільство та його культура доби державної незалежності. Відповідно, метою дослідження є визначення особливостей становлення й розвитку культурної політики України та окреслення перспектив еволюції культурної сфери. Матеріали роботи можуть бути використані в державних установах і громадських організаціях, а також в життєдіяльності культурно-освітніх установ. Інформація статті буде сприяти розвитку громадянського суспільства в Україні та успішній модернізації української культури в нових соціокультурних умовах. Дослідники вказують на кілька ключових складників культурної трансформації, що мають місце в незалежній Україні і визначають наявність, масштаби й перебіг культурних змін. У культурній антропології такі чинники зазвичай поділяють на зовнішні (контакти з іншими суспільствами – носіями інших культур, природні, екологічні зміни тощо) та внутрішні (демографічні, економічні, суспільно-політичні зміни, технологічні інновації, а також так звана внутрішня культурна динаміка). Однак у модерних суспільствах, тим паче в добу глобалізації, такий поділ виглядає дуже умовним, оскільки демографічні та міграційні процеси, технологічні інновації та економічний розвиток будь-якої розвиненої країни тепер тісно пов'язані з відповідними світовими тенденціями [1, с. 8–9]. Зміни соціальної структури суспільства спричиняють зміни в способі життя мільйонів людей, а відтак – у попиті, смаках, сподіваннях масового споживача культури, в характері та способах його участі в креативних і дозвіллевих практиках. Зокрема, кількісно нечисленна група нових багатіїв завдяки своїй економічній вазі та суспільній ролі відіграє непропорційно значущу роль у формуванні смаків, стилів життя, попиту на ті чи інші культурні послуги.

Перехід від централізованого планового господарства до вільноринкового регулювання, розвиток приватного сектора, здобуття державної незалежності стали основою формування національного ринку і попиту на культурні продукти й послуги. Загальна економічна трансформація також принесла нові, ринкові й недержавні форми господарювання в сам культурний сектор, спричинивши його комерціалізацію. Надзвичайно вагомою зміною виявилось також відкриття українського ринку для закордонного культурного продукту. Головними змінами в політичній сфері стали розвал радянського тоталітарного ладу та здобуття державної незалежності Україною. Це створило нові правові та політичні рамки для культурної й дозвіллевої діяльності, окреслило нові форми та пріоритети державної підтримки культури. Однак, з іншого боку, українській владі в ці роки явно бракувало політичної волі та концептуальної єдності в змалюванні засад і завдань програмування культурного розвитку суспільства, у системному реформуванні культурної політики держави. Через це вплив політичного чинника на культурну трансформацію виглядав значно слабшим, ніж він міг би бути.

Вплив глобалізації на національні культури має різноплановий і неоднозначний характер – з одного боку, невеликим і не дуже економічно розвиненим країнам вона несе масово-культурну товарну експансію з розвинених великих країн Заходу, "нав'язує" глобальні моделі культурного споживання та господарювання, зменшує конкурентну спроможність національних культур та культурних індустрій навіть на їхніх "власних" ринках. Але, з іншого боку, глобалізація приносить нові сучасні технології та нові зразки креативності, відкриває перед маловідомими, але оригінальними культурами увесь світ, створюючи нові можливості для їх динамічного розвитку. В Україні, на жаль, ми вже добряче відчули вплив негативних сторін культурної глобалізації, але надто мало використовуємо надані нею шанси. Вплив колишньої радянської метрополії має двоякий характер: по-перше, це репродукування й транслювання на Україну старих і звичних, ще з радянських культурних практик, продуктів; по-друге, це доволі вправна й комерційно успішна адаптація та ретрансляція глобалізованих продуктів і зразків до "пострадянського" культурного простору. У цьому сенсі давньому "союзному центру" значною мірою вдалося, принаймні в сфері маскультури, зберегти роль посередника між "великим" світом та пострадянським культурним простором. Ринкова експансія російськомовної масової культури, підсилена інтеграцією до глобальних масово-культурних

індустрій, закріплює її все ще домінуючу роль на українському ринку культурних товарів і послуг, стримуючи розвиток вітчизняних культурних індустрій. Для значної частини українського суспільства, особливо для мешканців Східної та Південної України старшого покоління, радянський культурний багаж відіграє вагомий роль. Тому реалізація можливості поновити чи й збудувати по-новому живий зв'язок з українською національною культурою вже сама по собі стала істотною культурною зміною для мільйонів українців. З іншого боку, цей процес ускладнюється, особливо для молоді, існуючим іміджем "селянської нації", браком потужної власної традиції міської культури. Та все ж лише самотність національна культурна спадщина є тим ресурсом, що можна використовувати для формування власної національної ідентичності та "іміджу" України у світі.

Для України усна народна нематеріальна традиційна культура – народна пісенна творчість, фольклорний арсенал культури – завжди відігравала вирішальну роль у збереженні мови, духовності, національної ідентичності, власне, перспективи існування нації. Саме в народній пісенній творчості комплекс характерологічних рис українців виявляється в унікальному наборі неповторних національних ознак. Відтак традиційна народна і сучасна культури – два полюси в широкому спектрі міжкультурних досліджень, що становлять одну із суперечностей сучасного культурного процесу в Україні. Цінним феноменом української культури є збереження автохтонного культурного коду та наявність перспектив для консервативно-революційного розвитку, що передбачає поєднання сучасного культурного дискурсу модерністської та постмодерної культурної мови, а також сакрального виміру традиційної культури. В умовах постмодерну та постіндустріального суспільства подібний досвід вкрай необхідний, оскільки дозволяє шукати нові шляхи культурного розвитку й рятуватися від духовної вичерпаності та спустошеності доби пізнього модерну та постмодерну.

У більшості теорій культури за фундаментальні основи останньої беруться ідеологічні, світоглядні системи, сукупності вартостей, що їх поділяє спільнота – творець і носій культури. Отже, говорячи про ідеологічну трансформацію в українській культурі, маємо на увазі, зокрема, перехід від раніше насадженого "згори" колективізму до швидкого поширення індивідуалістичних вартостей; від світогляду, породженого радянською зрівнялівкою та "економікою дефіциту" – до світоглядних настанов західного "суспільства споживання". В ідеалі внаслідок такої трансформації в головах

наших співгромадян на зміну знеціненим колишнім вартостям мали б приходити ідеали демократії й вільного ринку, але дійсність дає більше підстав вважати, що світоглядно-ціннісна трансформація має фрагментарний і регіоналізований характер, більше того – вона, принаймні деякою мірою, схожа на те, що польський культуролог Казімеж Кшиштофек назвав негативною конвергенцією, коли з двох різних культурних систем беруться переважно їхні "погані" риси [2, с. 81]. У нашому випадку молодшим і середнім поколіннями українців, особливо у великих містах, дедалі помітніше керують індивідуалізм і споживацтво, натомість значна частина старшого покоління, особливо у провінції, немовби "закристалізувалась" у своїй пострадянській свідомості, в ностальгії за "старими добрими часами" стабільних зарплат і цін, оптимістичних радянських фільмів та пісень, котрі повернулися в пострадянський культурний обіг як "старые песни о главном". Справді, радикальні й незворотні зміни в системі вартостей українського суспільства настали після подій на Майдані. Російська агресія стимулювала процеси громадянської самоорганізації навколо загальнолюдських цінностей гідності та свободи.

Події 2014–2016 років підтверджують, що культура є передусім системою кодів міжлюдського спілкування, впорядкованою сукупністю знаків і символів. Отже, трансформація культури не може не супроводитися трансформацією цих кодів та символів. Такі зміни проявляються, зокрема, в різноманітних практиках використання тих чи інших елементів історичної й культурної спадщини як засобу згуртування спільноти навколо нового національного чи політичного проекту, виховання модерної національної свідомості. Полем таких символічних змін у незалежній Україні стали передусім вітчизняна історія, культура, суспільні науки. Відбувалося активне й небезконфліктне переосмислення ролі й значення ключових подій та провідних постатей української історії, трансформація звичних уявлень про українську літературу, мистецтво та історію [3, с. 17–20]. Символічні зміни втілювалися в таких практиках, як "реабілітація" та повернення в обіг раніше заборонених чи небажаних митців і творів, зміни в музейних експозиціях, створення нових музеїв та заповідників, встановлення пам'ятників діячам та подіям, котрі раніше розглядалися як політично неприйнятні. Перейменування вулиць і навіть міст трактувалося, на відміну від Центрально-Східної Європи, не як декомунізація, а як відновлення історичної топоніміки. Сучасне політичне керівництво офіційно проголосило курс на звільнення від

комуністичного тоталітарного минулого. Неоднозначно сприймаються в суспільстві форми і методи його втілення. Всім очевидний дуже спрощений підхід до радянського минулого та його оцінки. Будемо сподіватись, що звільнення від комуністичних назв і символів прискорить відновлення історичної пам'яті та культурних традицій українського народу. Адже основна мета декомунізації – моральне очищення і повернення до духовних витоків нашої історії і культури.

Більшість українців (77,5 %) визначились у своїй потребі знань щодо культури власної нації. Водночас потребу "в знаннях з історії та національних особливостей української культури", які становлять основу культури, мають майже три четверті громадян, а одна четверта – "загальною мірою", бо стала приділяти їй більше часу тільки в останні роки. Одночасно вражає кричуща невідповідність сучасного медіа простору України цим потребам. Більше 90 % каналів супутникового та інтернет телебачення не мають нічого спільного ні з українською, ні з європейською культурами. Не знаходимо ми там загальнолюдської культури. А справжня російська культурна спадщина підміняється низькопробною російськомовною пропагандою.

Інституційні зміни в культурній сфері передбачають господарчу трансформацію культурної галузі, тобто запровадження ринкових засад у багатьох її секторах, поступове зростання приватного, ринкового сектора в культурі, реформування законодавчої бази культурної сфери, обмеженням втручання держави в культурні процеси. Процес інституційного реформування сфери культури далекий від завершення, ще тільки починають будуватися механізми стабільного партнерства держави з недержавним неприбутковим сектором, а також принципово нові, конкурсні механізми фінансування культурної діяльності. Важливим складником інституційної трансформації української культури є вихід на перший план сучасних, переважно приватних культурних індустрій. Сьогодні в культурному виробництві України мають першість приватні телеканали і радіоканали, видавництва, музичні та кінопрокатні організації. Виходить із кризи українська книжка, динамічно розвивається українська популярна музика. Однак на ринку культурних товарів і послуг зберігається домінування іноземного продукту, що породжує низку проблем – від економічних до ідеологічних. Тож, аби українська культурна індустрія посіла нарешті гідне місце в культурній сфері своєї країни, слід забезпечити належні умови, щоб український культурний продукт став достатньо різноманітним, якісним і доступним пересічному громадянину за ціною. Йдеться

про комплекс так званих "підтримуючих дій" на користь української культури. Важливим аспектом культурної трансформації в Україні є формування її національного культурного простору.

Національний культурний простір можна визначити як сукупність сфер суспільно-культурної діяльності, котрі в сукупності здатні забезпечувати культурні, мовні, інформаційні потреби громадян України. Він охоплює сфери мистецької, культурно-просвітницької, дозвіллевої діяльності (професійної та аматорської), ефірний простір електронних мас-медіа, українські ресурси Інтернету, національний ринок друкованих ЗМІ, книговидання та книготоргівля, пропагування інших культурно-мистецьких благ, а також суміжні сфери – освіти, науки, діяльності структур громадянського суспільства. Недостатня інтегрованість окремих регіонів або суспільних груп у загальнонаціональний контекст, їхня орієнтованість на вузько-регіональні чи закордонні культурні індустрії позбавляють цілісності національний культурний простір, роблять його вразливим для зовнішнього втручання. Національний культурний простір можна вважати єдиним і цілісним, якщо, по-перше, існують розвинені спільні символічні системи (мова, система вартостей, національна культура спадщина), що є комунікаційною базою всього суспільства; по-друге, культурні потреби суспільства задовільняються передусім завдяки національним виробникам культурного продукту та національним каналам культурної комунікації; по-третє, немає значних груп у суспільстві, які б стабільно перебували поза сферою національних комунікаційних каналів (мереж), належачи натомість до іншого національного культурного простору. Втрата Криму і трагічні події на сході України стали наслідком відірваності великої кількості громадян від національних інформаційних потоків. Український народ платить дуже високу ціну за злочинну некомпетентність власної політичної еліти, яка в багатьох випадках не може оцінити загрози і сформувати адекватні стратегічні відповіді на виклики часу.

Попри певні успіхи останнього часу, не забезпечене домінування національного продукту на основних ринках культурно-мистецьких благ (книжка, кіно та відео, преса, музика тощо). У культурному дозвіллі пересічного громадянина України й досі провідне місце посідають російські розважальні телепрограми, іноземні "мільні опери", російська популярна література, врешті, російськомовні "попса" та "шансон". Усе це є наслідком неефективної й непослідовної державної політики. Практично не існує органів влади, які б опікувалися недержавним сектором у культурі. Дотримання поло-

жень законодавства щодо мовного режиму ЗМІ та мінімальної квоти національного продукту в ефірі й кінопрокаті донедавна практично не контролювалося. Відтак мовно-культурний простір України залишається нецілісним, недостатньо наповненим вітчизняним культурним продуктом. А тривале порушення цілісності національного культурного простору обумовлює істотні відмінності у системах цінностей, ідейних орієнтаціях, у джерелах культурної та суспільної інформації, що виникають між населенням окремих регіонів країни, а також між великими суспільними групами за релігійними, мовними та іншими ознаками [4, с. 24–26].

Отож процеси культурних змін у сучасній Україні мають фрагментарний, регіонально диверсифікований, непослідовний перебіг, що є свідченням складності й тривалості суспільно-культурної трансформації. Українській культурній трансформації притаманні риси негативної конвергенції. Характер і масштаби культурних змін в сучасній Україні сьогодні визначаються не стільки "внутрішньою динамікою" її культури чи свідомими, цілеспрямованими зусиллями держави або культурних еліт, скільки потужними чинниками, що носять "зовнішній характер" власне культурної сфери або й щодо українського суспільства взагалі. Провівши соціокультурне опитування серед студентів Східноєвропейського університету імені Лесі Українки, ми отримали результати, які свідчать, що більше 50 % опитаних цікавляться культурним життям України і визнають, що культурно-творчі процеси займають визначальні позиції у розвитку української державності. 68 % написали, що місцева влада лише частково займається питаннями культурного розвитку. Абсолютна більшість відповіла, що всім громадянам потрібно змінити власне ставлення до культури, щоб провести реальну модернізацію культурної сфери. Законодавче поле в галузі культури в Україні ще досі перебуває в стадії усвідомлення, формування й вдосконалення. Наявність великої кількості нормативно-правових актів у законодавчому полі культури України демонструє складні трансформаційні процеси в культурній сфері. Окремі галузі культури залишаються поза межами законодавчого регулювання. Потрібне подальше вдосконалення законодавчої бази культури.

Загальна економічна трансформація принесла нові, ринкові й недержавні форми господарювання в культурний сектор. Надзвичайно вагомою зміною виявилось відкриття українського ринку для закордонного культурного продукту. Здобуття державної незалежності створило нові правові та політичні рамки для культурної і

розважальної діяльності, окреслило нові форми та пріоритети державної підтримки культури. Українській владі не вистачало політичної волі та концептуальної єдності в визначенні засад і завдань програмування культурного розвитку суспільства. Інституційні зміни в культурній сфері передбачають господарчу трансформацію культурної галузі, тобто запровадження ринкових засад у багатьох її секторах, поступове зростання приватного, ринкового сектора в культурі, уможливлене реформування законодавчої бази культурної сфери. На ринку культурних товарів і послуг зберігається домінування іноземного продукту. Слід забезпечити належні умови, щоб український культурний продукт став достатньо різноманітним, якісним і доступним пересічному громадянину. За минулі роки трансформувалися структура й характер культурної діяльності та дозвілля наших громадян. Розвиток нових елементів культурної сфери часто мав стихійний характер. Виникає небезпека, що майнова прірва між багатими і бідними доповнюватиметься прірвою культурною.

Про високу історичну зрілість і міжнародне значення національної культури можна говорити тоді, коли вона здатна ставити і вирішувати актуальні загальнолюдські проблеми, які не обмежуються власне локальними інтересами. Коли її ідеали, цілі й програми збігаються з об'єктивним напрямом історичного поступу і відображають потреби суспільного прогресу, коли вона має художників, учених і діячів культури, що їхня творчість набуває міжнародного значення, коли вона досягає такого рівня розвитку, що її можна розглядати як цілісну систему, елементи якої взаємопов'язані між собою, продуктивно функціонують і підтримують на належному рівні її життєздатність і спроможність самозабезпечення. Якщо вона дієво включена в міжнародний культурний процес, її духовні цінності ефективно діють на міжнародному рівні, а її творчі сили беруть активну участь у культурному житті всього світу.

Лише ефективні зусилля влади і всього громадянського суспільства зможуть сформувати нову культурну дійсність в Україні. Коли реальні позитивні зміни перевершать скромні здобутки радянської доби, ми зможемо говорити, що наше минуле стало основою правильного руху в складних координатах сучасної цивілізації. Не всі елементи здорового глузду нашого історичного минулого ми використовуємо, а негативний спадок століть у нових формах проростає у нашому бутті.

Література

1. Головаха Є. Суспільство, що трансформується / Є. Головаха. – К., 1997.
2. Гриценко О. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі / О. Гриценко. – К. : УЦКД, 2004.
3. Дзюба І. Чи усвідомлюємо українську культуру як цілісність? / І. Дзюба // Наука і культура. – К. : АН УРСР, 1988. – Вип. 22. – С. 309–325.
4. Карабанов М. Українське телебачення: роки, події, звершення / М. Карабанов, В. Петренко. – К. : ДП Дирекція ФВД, 2008.
5. Гетало Т. Культурологія / Т. Гетало, Н. Пальм. – Х. : ХНЕУ, 2008.